

УДК 027.7(477.51)(09)"1829/1832"

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-13i-99-256-296

Г. С. Осіпова

завідувач відділу обслуговування та зберігання фондів бібліотеки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**Сторінки історії: бібліотека Ніжинської гімназії
вищих наук князя Безбородька (1820–1832)**

У статті на базі архівних матеріалів розглянуто ключові моменти історії бібліотеки Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька перших років: заснування та функціонування, комплектування, формування книжкового зібрання, питання організації роботи, обліку книжкових фондів. Хронологічні межі статті охоплюють період від заснування Гімназії вищих наук князя Безбородька у Ніжині з 1805 року до реформування її у Фізико-математичний ліцей у 1832 році. Висвітлено основні напрямки роботи бібліотеки, окреслено її внесок у підготовку фахівців-гуманітаріїв. Уперше вдалося озвучити імена бібліотекарів за період діяльності гімназії: К. В. Шапалинського, І. Я. Ландражина, А. І. Амана, М. Ф. Соловійова. Дослідник прийшов до висновку, що бібліотека Ніжинської гімназії мала важливе значення не лише за змістом і складом книг, передусім вона акумулювала досвід людської думки. Незважаючи на недоліки, які мали місце, зокрема в питанні зберігання та використання бібліотечних фондів, у цілому бібліотека намагалася бути важливою інформаційно-документальною складовою навчального процесу Гімназії вищих наук князя Безбородька.

Ключові слова: Гімназія вищих наук князя Безбородька, бібліотека, історія бібліотечної справи.

До історії вивчення створення Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька зверталися дослідники різних років. Але діяльність бібліотеки цього навчального закладу досі не була об'єктом спеціального дослідження, відтак не визначено її місце в системі середніх і вищих навчальних закладів початку XIX ст.

Головним завданням статті є дослідження та комплексний аналіз процесу становлення та розвитку бібліотеки Гімназії вищих наук князя Безбородька. Актуальність цієї розвідки є безсумнівною, адже нині у зв'язку зі зростанням інтересу до зазначеної проблематики об'єктивного висвітлення історичного процесу розробка теми історії багатьох колекцій і зібрань є частиною нашої історії. Реконструкція роботи гімназійної бібліотеки є одним із необхідних кроків до розповсюдження інформації про навчальні заклади минулих століть. Тому сьогодні, коли бібліотека Ніжинського державного університету імені

Миколи Гоголя готується відзначити свій 200-річний ювілей, постала потреба в детальному вивченні її історії, відтворенні цілісної картини бібліотечного життя того часу. Вирішення цього завдання є можливим тільки шляхом розширення джерельної бази дослідження, залучення вже виявлених та ще невідомих архівних матеріалів. Увага розвідки зосереджена також на формуванні книжкового фонду, встановлення ряду бібліотекарів, їх професійної діяльності та ролі в організації бібліотечного фонду, його обліку та зберіганні.

Хронологічні межі статті охоплюють період від заснування Гімназії вищих наук князя Безбородька у Ніжині з 1805 року до реформування її у Фізико-математичний лицей у 1832 році.

Разом із цим автор змушений визнати, що дана робота не може претендувати на всю повноту розкриття теми, численні аспекти якої ще потребують свого поглибленого дослідження й аналізу.

Стислі відомості про бібліотеку гімназії містить ювілейне видання "Лицей князя Безбородко" (СПб., 1859) [1]. Колишні вихованці Гімназії, інші автори залишили цікаві та безцінні свідчення про започаткування книгозбірні, функціонування, комплектування, а також особистостей, які опікувалися нею. Важливим кроком у вивченні діяльності бібліотеки в контексті Ніжинської вищої школи стала розвідка першого директора Історико-філологічного інституту князя Безбородька М. О. Лавровського [2] та Є. Петухова [3]. Значний інтерес становить праця Є. Михальського, Г. Самойленка [4; 5]. До найґрунтовніших досліджень останніх десятиліть стосовно нашого питання варто віднести підкріплені архівними свідченнями розвідки В. Мозгової [6] та О. Супрунюк [7]. Загалом аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідники з'ясували тільки окремі аспекти історії бібліотеки цього навчального закладу.

Бібліотека імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя – одна з найдавніших науково-освітніх бібліотек Лівобережної України, започатковано яку було 1820 року разом із відкриттям у Ніжині Гімназії вищих наук князя О. Безбородька. Її історія невіддільна від яскравої 200-літньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. На всіх етапах свого шляху, навіть у найважчі роки, вона залишалася відданою своїй Альма-матер, прихильною до її історичного призначення і традицій. Бібліотека повною мірою розділила долю свого навчального закладу, пройшла разом із ним усі етапи становлення та розвитку. Сьогодні книгозбірня зберігає унікальний різноплановий майже мільйонний фонд документів із усіх галузей знань, будучи невід'ємною складовою університету.

29 липня 1805 року імператор Олександр I підписав указ про заснування в Ніжині Гімназії вищих наук. Ініціаторами заснування закладу стали брати Олександр та Ілля Безбородьки. Канцлер Російської імперії, князь Олександр Безбородько, за заповітом, виділив кошти на створення "богоугодного закладу", а його молодший брат, граф Ілля Безбородько, який був виконавцем заповіту, визначив просвітницький профіль та місце розташування закладу. "Быть по сему, а Училищу именоваться Гимназией высших наук Князя Безбородко", – власноручна резолюція Олександра I на документі [8, с. 1144]. На жаль, І. Безбородько не дожив до відкриття гімназії. Він помер у Санкт-Петербурзі 3 червня 1815 р., назавжди увічнивши ім'я своє "как его великое дело, пользу которого надолго, навсегда, не перестанет ощущать Малороссия" [9, с. 157]. У графа не було синів, лише дві дочки. Одна з них була дружиною князя А. Лобанова-Ростовського, інша – графа Г. Кушельова. В останнього подружжя народився син Олександр, який став найближчим спадкоємцем графа І. Безбородька по жіночій лінії. Пізніше йому "повелено было именным Высочайшим указом называться впредь графом Кушелевым-Безбородко, во уважение к отличному служению покойного князя Безбородко, на пользу и славу отечества всю жизнь посвятившего, дабы знаменитая заслугами фамилия сея с кончиною последнего из рода не угасла, но, паки обновясь, пребыла навсегда в незабвенной памяти российского дворянства" [10].

Заснування навчального закладу в Ніжині стало важливою подією в історії міста і зайвий раз підкреслило його значення не тільки як торгового, але й культурного, освітнього та наукового центру всієї Лівобережної України тодішньої Російської імперії. Зауважимо, що створювалася Гімназія вищих наук під впливом тих блискучих починань, якими відзначена перша половина царювання Олександра I, майже одночасно із затвердженням статуту щойно відкритого в Харкові університету [11, с. 11]. Саме час заснування гімназії, як стверджує М. Арістов, "особенно важен в том отношении, что составляет эпоху в умственном развитии России, когда началась действительно закладка научного и серьезного образования", то була пора благородних стремлений, теплої любови к образованию, юношеского пыла ко всему живому и дельному" [12, с. 62–64]. Якщо в XIX ст. Російська імперія ввійшла, маючи лише один університет – Московський, то до кінця царювання Олександра I їх було вже 7 (включаючи Варшавський). Близькими до університетів за програмою були ліцеї – Олександрівський в Царському Селі, Ніжинський князя І. А. Безбородька, Рішельєвський в Одесі, Демидівський в Ярославлі.

У 1802 році було відкрито Міністерство народної освіти (з 1817–1824 рр. – Міністерство духовних справ та народної освіти Російської імперії), яке повинно було стати могутнім засобом для поширення знань. Крім того, турбота уряду про освіту була зафіксована в періодичних виданнях при Міністерствах, у відкритті бібліотек, збереженні й описі пам'яток старовини та ін. Бажаючи сприяти благодійним намірам уряду щодо освіти народу, цілі товариства й окремі приватні особи збирали і жертвували величезні суми. За пожертвування уряд розсилав рескрипти, нагороджував чинами й орденами благодійників, наказував ставити їхні бюсти в урочистих залах, затверджував почесними членами або попечителями закладів. У руслі цього загального просвітницького руху починалася історія заснування в Ніжині Гімназії вищих наук князя Безбородька.

Майже одразу після указу про заснування гімназії розпочалася робота з підготовки "плану утворення цього училища". Вперше згадку про бібліотеку гімназії знаходимо в "Записці", поданій І. А. Безбородьком на ім'я міністра народної освіти 20 серпня 1805 року, коли велася розробка загального плану спорудження будівлі. Потрібно було отримати негайну відповідь на багато питань, які хвилювали графа Безбородька, з-поміж яких, зокрема, і питання бібліотеки. "План для построения одного дома для Гимназии вышних наук на коликое число учеников и учителей, библиотеки, также для услуги будет ли востребован от меня, или мне доставится, и в какую величину и какое расположение, буде положено будет сочинить план всему оному строению..." [13]. Тож від самого початку, як свідчить документ, передбачалася і наявність бібліотеки як необхідного атрибуту навчального закладу і як самостійної, важливої для освіти і науки установи. Про це безпосередньо вказувалося в статуті університетів 1804 р., де § 73 наголошував, що бібліотека засновується для "распространения наук и просвещения". Бібліотекар Казанського університету П. С. Кондирев так визначає роль бібліотек у першій половині XIX ст.: "Библиотека есть душа всякого учебного высшего заведения. Книги вообще для всех преподавателей – предмет самый необходимый. Без них нельзя сделать успехов в науках и усовершенствованиях, без чего профессор будет отправлять должность только обыкновенного учителя. Посему, попечение о библиотеке – есть предмет самый важный" [14, с. 78]. Виходячи з визнання бібліотеки цілком самостійним науково-допоміжним закладом, призначеним "для поширення науки освіти", статут висував вимоги, щоб бібліотекар обирався зборами тільки з числа ординарних професорів, а його помічники – з ад'юнктів або магістрів [15, с. 149]. Управління бібліотекою, згідно з

першим Статутом, до 1835 року доручалося лише професорам. За незначну надбавку до зарплати або зовсім без доплати на них покладалася велика відповідальність за збереження книг і організацію роботи бібліотеки. Авторитетні вчені, які розуміли роль і значення бібліотеки в діяльності гімназії, з різним ступенем успішності організували роботу бібліотеки. За відсутності в той час фахівців професори самостійно набували бібліотечний досвід і необхідні для роботи знання. І якщо потім дослідники бібліотечної історії напишуть про те, що зайняті лекціями, виконанням інших службових і громадських обов'язків, вони не мали часу приділяти бібліотеці достатньої уваги, це зовсім не принижує їхньої ролі у створенні унікального ядра фонду бібліотеки.

Гімназії дуже важко було починати свою діяльність, не маючи необхідних для викладання посібників. І як зазначає М. О. Лавровський, "относительно учебных пособий правление сознается в их недостаточности как по недавнему началу учения, по дальнему расстоянию от Петербурга, где они покупаются, так и "по самой необретаемости в отпечатании по некоторым предметам знаний, в коих уроки будут преподаваться письменно" [16]. Тому придбати якомога швидше необхідні книги і забезпечити бібліотеку такими умовами, за яких би поповнення її відбувалося безперешкодно, було практично неможливо. Джерелами комплектування гімназійної бібліотеки на той час була централізована закупівля книг за рекомендації Міністерства духовних справ та народної освіти Російської імперії, а також дарування приватних осіб.

Зазначимо, що концепція Гімназії вищих наук розроблялася протягом п'ятнадцяти років, починаючи від "короткого накреслення" професора Афанасія Стойковича із зауваженнями ректора Харківського університету Івана Рижського "или такового же начертания члена Главного правления училищ Н.И. Фуса, вплоть до подготовленного совместными усилиями В. П. Кочубея, В. Г. Кукольника и А. Г. Кушельова-Безбородко общего построения Гимназии высших наук" [17]. Майже одночасно, крім графа І. О. Безбородька, приймає ряд невідкладних заходів до якнайшвидшого початку всіх підготовчих робіт і попечитель Харківського навчального округу граф Северин Осипович Потоцький. Перед Харківським імператорським університетом було поставлено завдання забезпечити навчальний процес для Ніжинської гімназії та підготувати необхідний план і штат, особливо наголошуючи "на виконанні з усією точністю волі благодійника". Розробити план для навчання в Ніжині взявся професор Афанасій Стойкович. 13 жовтня 1805 року він подав до училищного комітету

Харківського університету розроблений план і штат Гімназії вищих наук князя Безбородька [18]. Цей проєкт так і не було реалізовано. Згодом розробку загального плану і статуту гімназії взяло на себе Головне управління училищ при Міністерстві народної освіти. Варто зазначити, що проєкт містив досить цікаві міркування і щодо майбутньої бібліотеки гімназії та засвідчив обізнаність автора проєкту з основною літературою з гуманітарних та точних наук. Тому наводимо його повністю: "Что для Нежинской гимназии нужна Библиотека, то не оспоримо. Но здесь спрашивается какая именно Библиотека долженствует быть в оной и вообще во всех гимназиях. Все зависит от удобоупотребительности самых книг. Книги, которыя только для великолепия покупаются, и в публичных других библиотеках могут занимать место, суть весьма хороши и добрые, но не полезные для Гимназии. Цена Гимназической Библиотеки не зависит от множества и редкости книг, как то в других библиотеках, но от удобоупотребительности и соответствования их предназначаемой их цели. В сем последнем случае чтобы точно таковыя, а не другия книги покупались для Гимназической Библиотеки можно будет положиться разве только на ученого и просвещенного учителя, которому бы литература была известна; вещь весьма редкая. Книги долженствующие быть в Библиотеке разделяю я на три класса.

а) Книги о Педагогике и Дидактике, как то например Нимайера, Лойка, Руссо, Резевица, Базедова, Кампе, Гайзингера, Фирталера и проч., из которых учитель может почерпнуть познание, каким образом преподавать науки, и научиться между тем самой труднейшей части педагогики, т. е. всякому возрасту лет свойственной образ преподавания и обхождения с учениками.

б) Вспомогательные для учителей книги тех наук, кои преподаются в Гимназии. Часть сия есть самая важнейшая и для оной назначены уже мною книги как то выше сего показано.

в) Книги для чтения учеников для того чтобы юношество, читать или упражняться желающее, имело таковыя для образования ума своего и сердца, и не читало б всякого рода книги в руки им попадающиеся, не умея сделать оным выбора; к сему классу принадлежат описания путешествий, избраннейшие лучшие романы, лучшие театральныя пиесы, книги для чтения определенные как то: Детской друг ..., все книги г-на Кампе, Андре, Бехштайна и Салцманна и др." [19, с. 404]. Далі автор детально викладає свої рекомендації щодо навчальних посібників із різних галузей знань. Окрім цього, професор А. Стойкович пропонує відвести "для библиотеки и кабинетов три зала, из коих первый должен быть залом публичных собраний" [20].

Отже, бібліотеці від самого початку відводилася важлива роль та значення в житті гімназії, від правильного росту і функціонування якої значною мірою залежала успішність викладацької та наукової діяльності персоналу.

Зауважимо, що комісія в складі О. Г. Кушельова-Безбородька, В. П. Кочубея і В. Г. Кукольника розробила Статут гімназії, але затверджений він був тільки 19 лютого 1825 року. Практично гімназія розпочала свою діяльність ще до затвердження Статуту завдяки зусиллям і старанням О. Г. Кушельова-Безбородька. У цьому контексті цікаво, що під час засідання конференції 25 квітня 1825 року було визначено "грамоту зберігати в бібліотеці, під відповідальність бібліотекаря, в особливій шухляді червоного дерева з карельської берези" [21, с. 4]. Треба віддати належне наполегливості двадцятирічного Олександра Кушельова-Безбородька, бо саме він, долаючи бюрократичну тяганину з прийняттям Статуту закладу, спираючись на підтримку графа В. Кочубея, відкрив нарешті 4 вересня 1820 р. довгоочікувану Гімназію вищих наук. Високим рескриптом 19 квітня 1820 р. було дозволено Ніжинській гімназії вищих наук розпочати функціонувати "на одинаковых с Ярославским, Демидовским высших наук училищем правах в отношении к чиновникам и воспитанникам оною; в рассуждении же учения – на основании, предположенном главным правлением училищ". Цим рескриптом граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько був призначений почесним попечителем нового навчального закладу, якому в навчально-адміністративній ієрархії призначено було підпорядковуватися безпосередньо попечителеві Харківського навчального округу [22, с. 8]. "Цель учреждения сего заведения согласно с благотворным намерением первых основателей оною, состоит в том, чтобы в Малороссийском крае, месте их рождения, доставить всем и особенно неимущим дворянам и другого состояния жителям удобность при воспитании их детей в благочестивых правилах, приобрести сведения в языках и общих науках, полезных для каждого человека, и напоследок в высших науках, служащих приуготовлением юношества на службу государству" (§ 4 Статуту Гімназії) [23]. Всі учні гімназії поділялися на "пансіонерів" (були на повному утриманні гімназії і проживали в її будівлі) і "вільноприходящих" (користувалися тільки безкоштовним навчанням).

Дбайливість почесного попечителя виражалася не тільки в безперервному і діяльному спостереженні за будівництвом закладу та в поліпшенні матеріального становища службовців у ньому, але й в капітальних пожертвуваннях, що забезпечували його збагачення

навчальними посібниками. Де б не був попечитель Гімназії вищих наук О. Кушельов-Безбородько, він завжди пам'ятав про улюблений навчальний заклад у Ніжині. Під час спілкування з професорами різних навчальних закладів Європи він цікавився методами викладання, програмами, підручниками, ознайомився з інститутом Йогана Генріха Песталоцці, докладно вивчив його систему освіти тощо. Цікаво, що О. Г. Кушельов-Безбородько служив навіть деякий час помічником директора Імператорської публічної бібліотеки, але розчарувавшись у цій сфері діяльності, вийшов у відставку [24]. Усе, що було вартим уваги в сфері освіти й мистецтва, не оминало його допитливого погляду і неодмінно впроваджувалося в Ніжині. Також він багато зробив для переїзду із Санкт Петербурга до Ніжина першого директора Гімназії В. Кукольника. За наказом графа, із сіл його були надані і коні, "і пристойна прислуга, і всілякі полегшення, і посібники" для устрою навчального закладу. Столове срібло для закладу, і ножі, і виделки, і білизна, і різні навчальні посібники, все це купувалося господарським чином, за рахунок графа [25, с. 16]. У 1823 році він надсилав зі свого села, відомого під назвою Олвія, п'ятнадцять штук уламків грецьких посудин з грецькими написами і два мінеральні штуфи, з яких один – скам'яніле дерево. Вони були передані до бібліотеки і прийняті бібліотекарем – молодшим професором І. Ландранжином, про що свідчить його власноручна розписка [26, с. 3–4].

Класична енциклопедична освіта гімназистів вимагала ознайомлення з багатьма науками, що не були забезпечені необхідною навчальною літературою. [27, с. 133–137]. Як зазначалося в Статуті § 9 п. 9 "Учебные пособия Гимназии составляют: 1) Библиотека, подаренная Почетным Попечителем, состоящая из 2 500 томов отборных сочинений. По открытии же Гимназии нужные учебные пособия будут постепенно приумножаемы на определенную для сего в штат особую сумму. Гимназии дозволяется завести и типографию для печатания книг на общих основаниях цензуры" [28, с. 211]. Штатна сума на придбання літератури для бібліотеки становила 2 000 рублів на рік [29, с. 1]. Отже, наріжний камінь у формування фонду бібліотеки був закладений першим почесним попечителем гімназії графом Олександром Григоровичем Кушельовим-Безбородьком, який приніс в "дар сему заведенію библиотеку, состоящую из 2 500 томов отборных изданий" [30, с. 293]. Це насамперед підтверджувало його прагнення забезпечити якісну гуманітарну освіту вихованцям навчального закладу. Саме з цього дарунка і почала формуватися бібліотека Гімназії вищих наук. Це була добре підібрана колекція літератури з усіх галузей знань, необхідних для навчального процесу в гімназії.

Ядро книгозбірні складало унікальні європейські видання XVII–XVIII ст. з історії, філософії, богослов'я, мистецтв, юриспруденції, політики, дипломатії, логіки, фізико-математичних наук, природознавства. Перлиною зібрання були видання творів французьких енциклопедистів та просвітителів, багатотомні енциклопедії. Колекція містила 382 назви в 1877 томах [31]. З них 167 назв в 672 томах – зі статистики і подорожей, 138 назв в 847 томах – з літератури, мови та образотворчого мистецтва, 10 назв в 66 томах – багатотомні енциклопедії з різних галузей знань, 16 назв в 80 томах – з фізики, хімії, природознавства, економіки і садівництва, 22 назви в 59 томах – з політики, адміністрації, юриспруденції, дипломатії, комерції, 15 назв в 130 томах – з богослов'я і твори отців церкви, 10 назв в 17 томах – з логіки, метафізики і моральної філософії, нарешті 4 назви в 6 томах – з медицини і фізіономіки [32]. Зі звіту бібліотеки за 1826 рік відомо, що з цього числа, за пропозицією почесного попечителя, йому були повернуті 15 томів творів, які він уважав марними для бібліотеки, а замість них він передав 15 томів інших творів [33]. У контексті звернення до історії бібліотеки важливо, що більше половини з цих видань досі зберігаються в Музеї рідкісної книги імені Г. П. Васильківського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Отже, завдяки цьому нам відомі найдавніші придбання бібліотеки.

Наразі не відомо, коли бібліотека була перевезена до Ніжина, але достовірним є те, що в проханні О. Г. Кушельова-Безбородька від 14 червня 1818 року на ім'я государя з докладним описом всього зробленого з приводу заснування в Ніжині Гімназії вищих наук серед іншого вказується і бібліотека покійного князя Безбородька [34]. І за спогадами Нестора Кукольника, це було, найімовірніше, ще до відкриття гімназії. "Статут нової Гімназії був написаний ще в 1819 році, але розгляд його, з невідомих мені причин, вельми сповільнився. Нове пожертвування графа Олександра Григоровича, який приніс в дар Безбородьковій гімназії добірну бібліотеку в 2 500 томів, як ніби нагадувало про проект і послужило приводом до найвищого рескрипту від 19 квітня 1820 року" [35]. Тож бібліотечний фонд став формуватися ще до офіційного відкриття гімназії, адже О. Г. Кушельов-Безбородько добре розумів, що без добре укомплектованої бібліотеки не вдасться забезпечити якісного навчання, оскільки неможливо "досягти найвищого ступеня досконалості" [36]. Можна припустити, що саме граф О. Г. Кушельов-Безбородько, ймовірно, придбав для подарованої бібліотеки й "одинадцять шаф з червоного дерева різної величини, в яких верхні половини з дверцятами зі склом", в яких і була розміщена подарована бібліотека [37].

У цьому контексті слід згадати, що О. Г. Кушельову-Безбородьку, внучатому племіннику канцлера, перейшла у спадок і одна з найбагатших картинних галерей Петербурга та велика родинна бібліотека, фундамент якої заклав один із найзаможніших вельмож свого часу канцлер уряду періоду російської імператриці Катерини II Олександр Андрійович Безбородько. Сучасники залишили свідчення про значущість бібліотеки графа О. А. Безбородька, ставлячи її в один ряд з такими відомими книжковими зібраннями, як бібліотеки Кочубея, Юсупова, Уварова, Воронцова. За свідченням А. Я. Бакуринського, племінника О. А. Безбородька, який жив у нього в будинку, Безбородько часто посилав його в свою величезну бібліотеку і, без перевірки по каталогу, просив взяти в такій-то шафі потрібну йому книгу і ніколи не помилявся. На жаль, ні каталогів, ні описів тієї бібліотеки не збереглося, але, безперечно, це була велика і рідкісна колекція, що відповідала масштабам особистості її власника. Останнім її власником у родині був граф Григорій Олександрович Кушельов-Безбородько. Після смерті Григорія Олександровича бібліотека перейшла до одного з родичів цієї сім'ї – графа Олексія Івановича Мусіна-Пушкіна [38].

І наразі у Музеї рідкісної книги бібліотеки зберігаються унікальні видання, які свого часу були подаровані О. А. Безбородьку. Зокрема, "Ода на рождение Его Императорского Высочества великого князя Михаила Павловича. 1798 года генваря 28 дня" (СПб., 1798). На книзі автора "Оди" Г. Р. Державіна напис такого змісту: "Его светлости милостивому Государю Александру Андреевичу Безбородко от сочинителя". У бібліотеці зберігаються дарчі примірники О. А. Безбородьку від засновника Московського університету й Петербурської академії мистецтв І. І. Шувалова "Объявление о публичных учениях, в Императорском Московском Университете и в обеих гимназиях оного преподаваемых, с 17 Августа 1793 года по 26 Июня 1794 года" (М., 1793) та М. І. Скиадана "Слово о причинах и действиях страстей душевных, также о способе умерять и укрощать оныя для благополучной и спокойной жизни..." (М., 1794).

Крім книг Олександра Андрійовича Безбородька, до зібрання бібліотеки увійшли і книги з бібліотеки Іллі Андрійовича Безбородька. Це вдалося встановити завдяки монограмі, зображеній на цих книгах. У ній присутні три літери – "С.І.В.", які, імовірно, в перекладі розшифровували як "Граф Ілля Андрійович Безбородько" (де "С" – "comes", "comite", що в перекладі з лат. і фр. – "граф"). Є всі підстави вважати, що ця монограма належить саме Іллі Андрійовичу Безбородьку. Цей

висновок підтверджує і виявлення аналогічних монограм на посуді графа І. А. Безбородька [39, с. 29].

У Музеї рідкісної книги бібліотеки зберігається також одне видання, яке свого часу надійшло від дружини О. Кушельова-Безбородька Олександри Миколаївни "Новое краткое понятие о всех науках, или Детская настольная учебная книга" (М., 1796) з автографом графині. Відомо, що 1828 р. Олександр Кушельов-Безбородько одружився з княжною Олександрою Миколаївною Репніною, яка подарувала йому щастя. На жаль, воно було недовгим. Через шість років після одруження Олександра Миколаївна померла, залишивши двох синів і двох дочок.

Підкреслимо, що відкриття гімназії стало визначною подією для Ніжина, на той час значному економічному та торговельному центрі Лівобережної України. Ніжинська громада не залишилася байдужою до цієї знаменної події. Від жителів міста стали надходити у дарунок книги, багато – з дарчими написами. Архімандрит Ніжинського Благовіщенського монастиря Віктор Черняєв подарував першому директору гімназії Біблію грецькою мовою, видану на початку XIX ст. коштом грецьких меценатів братів Зосимів. На титульній сторінці є такий напис: "От Архимандрита Виктора, друга и соотечественника первого директора Гимназии высших наук Кукольника, при котором в 1820 году открыта эта гимназия". Треба згадати, що від архімандрита Благовіщенського монастиря надходять і інші дарунки. Так, у 1823 році бібліотеці було подаровано періодичне видання "Дух Журналов, или Собрание всего, что есть лучшего и любопытнейшего во всех других журналах, по части истории политики, государственного хозяйства, литературы, разных искусств, сельского домоводства и проч.", яке видавалося у С.-Петербурзі з 1815 до 1820 року [40]. Зараз цей журнал зберігається у фондах книгозбірні університету. Цікавий напис ще на одній книзі, виданій в Амстердамі 1667 р.: "В библиотеку Гимназии Высших наук князя Безбородко, принес в дар, 5 класса и кавалер Кондрат Лохвицкий в Киеве 1824 года, сентября 22 дня". Оскільки Ніжин був у той час центром торгівлі в Україні, то і купці теж дарували свої книги. На книзі "Мнения нравоучительные на разные случаи, с правилами и рассуждениями господина графа Оксенштирна" (М., 1792) є такий напис: "Сию книгу подарил в Гимназию Высших наук князя Безбородко Нежинский купец Спиридонов". Таких книг з дарчими написами в бібліотеці і Музеї рідкісної книги декілька сотень. Поки відомо про 150 добродійних пожертв. І зараз у фонді зберігаються ці раритети, завдяки яким навечно залишаться в історії імена ніжинських добродійців [41].

Зауважимо, що з XVII ст. в Ніжині існувала потужна грецька купецька колонія, яка була відома широкими торговими зв'язками не тільки в Україні та Росії, але й у Європі та на Близькому Сході. Маючи достатні капітали, греки збудували у Ніжині декілька церков, при яких мали церковне братство, шпиталь та школу. На початку XIX ст. за ініціативою мецената-купця Стефана Кириловича Буби (Бубаса) грецька школа була перетворена на Грецьке Олександрівське училище, при якому було започатковано кількісно невелику, але дуже цінну бібліотеку. Саме в дар від грека Николаса Зосими надійшло до бібліотеки гімназії двадцять грецьких книг. Серед них були: грецька абетка, початкові правила грецької мови, нова повна практична граматики та інші [42]. Безумовно, ці книги були придатними для навчання, адже з-поміж великого кола дисциплін, які вивчали гімназисти, були мови і словесності, серед яких – російська, латинська, грецька, французька, німецька. Для їх досконалого засвоєння гімназисти читали, перекладали й аналізували на заняттях першоджерела. Наприклад, латинською мовою вивчали твори Горация, Вергілія, Лукреція, німецькою – Віланда, Гердера, Гете, Шиллера, французькою – Лагарпа, Корнеля, Расіна та ін. [43, с. 23]. Тому в бібліотеці збирали видання різними мовами світу. Про це свідчить відомість від 23 вересня 1832 року за підписом директора гімназії Д. Яснівського. У бібліотеці тоді нараховувалося 1 519 книг у 365 томах. З них російських книг разом з комплектами періодичних видань було 600 примірників в 2 213 томах, грецьких книг – 4 в 4 томах, латинських книг – 137 в 170 томах, французьких книг – 545 в 2 360 томах, італійських – 39 в 88 томах, німецьких – 157 в 469 томах, англійських книг – 3 в 3 томах, голландських – 2 в 2 томах, угорських – 3 в 3 томах, турецьких – 1 в 1 томі, молдавських – 1 в 1 томі, польських – 27 в 57 томах [44].

Поки що достовірно невідомо, де саме розміщувалася бібліотека у будівлі Гімназії. Але завдяки праці А. В. Добіаша відомо, що "помещалась сначала Институтская библиотека временно, с разрешения тогдашнего почетного попечителя графа А. И. Мусина-Пушкина, в имеющейся в главном здании Института и составляющей неприкосновенную собственность попечителей заведения "квартире почетного попечителя" [45, с. 4]. Українська мистецтвознавець й історик Л. Пляшко доводила, що "приміщення бібліотеки розташовувалися поруч з парадним залом і, таким чином, перебували в центральному корпусі будівлі Гімназії. Приміщення бібліотеки розташовувалися анфіладою. Такий принцип розташування дійшов до наших днів" [46, с. 38–39].

Прибуття 26 серпня 1820 року до Ніжина новопризначеного директора гімназії Василя Григоровича Кукольника (1765–1821) майже збігалося у часі з прийомом перших учнів. До проблем з узгодженням документації, технічного й господарського забезпечення діяльності закладу додалася чи не найважливіша – безпосередня організація навчання новоприбулих учнів. Ще важче було директору обходитися без помічників, особливо спочатку. Не було економа, бухгалтера – і директору доводилося самому виконувати їхні обов'язки. Цікаво, що коли Василь Кукольник вступив на посаду директора гімназії, був складений ретельний опис під назвою "Опись казенному трехэтажному дому, определенному Гимназии высших наук при вступлении Господина директора и меня в оные, и что именно найдено в нем..." [47]. Цей документ має важливе значення для вивчення історії Гімназії вищих наук, оскільки містить детальні відомості про всю будівлю закладу, опис різних меблів і речей графа О. Г. Кушельова-Безбородька. Але, на жаль, дані про бібліотеку в ньому відсутні.

Відомо, що В. Кукольник, ще перебуваючи у Петербурзі, отримав пропозицію очолити гімназію від свого колишнього студента О. Г. Кушельова-Безбородька, а з нею і 9 тис. крб для придбання всього необхідного. Вже тоді, дбаючи про гімназію, він купував і необхідну літературу для навчання, яка, найвірогідніше, була придбана ним ще перед від'їздом з С.-Петербурга. Про це свідчить "Опись вещам, составляющая собственность Гимназии высших наук князя Безбородко от Господи статской советницы Кукольник по смерти мужа" від 21 лютого 1821 року, де перераховуються навчальні посібники, що знаходилися в родині Кукольників. Серед них були: "Политическая история" Кайданова, "Латинская грамматика" Кошанского, "Немецкая грамматика" Шумахера, "Российская грамматика", "Руководство к арифметике" (в 2-х ч.), "Катихизис сокращенный", "Собрания священной истории", "Басни Федра" латинською мовою, "Буквари" німецькою мовою, "Правила для учащихся", "О городах и селениях Черниговской губернии" Е. Маркова, "Периодические сочинения об успехах просвещения" та ін. [48].

Хоча директор Гімназії вищих наук князя Безбородька В. Кукольник добре розумів важливість бібліотеки в житті навчального закладу, займатися облаштуванням бібліотеки йому не вистачило часу. 6 лютого 1821 року він раптово помер. Молодші професори і вчителі на загальних зборах, на яких розглядалася питання про зберігання закладу і порядку гімназії та утримання вихованців, оглянули книги надходжень і витрат. З-поміж іншого була оглянута і бібліотека. Про це свідчить наступний запис: "Бібліотечні книги, отримані від пана почесного попечителя Кушельова-Безбородька і куплені на гімназійну суму

паном директором, після раптової смерті його і по нетерпінню часу, без розгляду опечатані, яким надалі має бути складений опис" [49].

1821 року, після смерті В. Г. Кукольника, родина подарувала гімназії частину його особистої бібліотеки. За дорученням матері, викладач латинської мови Платон Кукольник звернувся до правління закладу з листом, написаним вишуканим епістолярним стилем початку XIX ст.: "Ревнуня усердию благотворителей рода человеческого, пишет он в правление, а основавших и старающихся усовершенствовать в малорусском крае гимназию высших наук, при образовании коей отец мой истощал все свои усилия и которой я сам желаю посвятить себя на службу, осмеливаюсь предложить в дар принадлежащее мне собрание отборных классических сочинений, состоящее из 500 томов. Я осмеливаюсь ласкать себя надеждою, что хотя приношение моё не может равняться с бесчисленными пожертвованиями господина почётного попечителя, коего усердию, щедроте и попечениям о благе сего заведения едва ли найдутся примеры не только в империи, но и во всей вселенной; но снисходительное правительство не отринет моей дани, которую я, по силе возможности своей, предлагаю, и примет оную с тем человеколюбием и благосклонностью, с какими Отец небесный принял от бедной вдовицы два лепта" [50]. Тимчасове правління гімназії 21 вересня 1821 року звернулося за дозволом про прийняття книг, пожертвованих колишнім учителем гімназії Платоном Кукольником, до попечителя Харківського навчального округу. Згодом, 15 жовтня 1821 року, було отримано розпорядження: "пожертвування п. Кукольника внести в бібліотеку" і надати попечителю реєстр даних книг. Це була цінна колекція, яка складалася з 506 томів (251 назва) з різних галузей знань: філософії, географії та топографії, історії, правознавства, словесності, богослов'я, політики, сільського господарства і технології, військового мистецтва на суму 637 руб 45 коп [51]. До цієї колекції ввійшли два цінні підручники професора О. Г. Орлая з хімії та фізики, видані у 1801 та 1802 рр. у Санкт-Петербурзі з ідентичними автографами: "Профессору физики Василию Кукольнику подарил Надворный Советник Иван Орлай в знак дружбы 1803". На жаль, колекція втратила цілісність, вона "розсіяна" серед інших книжок бібліотеки. Але завдяки виявленому нещодавно в архіві реєстру книг, подарованих Платоном Кукольником, сьогодні є можливість відібрати цю колекцію з фондів бібліотеки.

1821 року посаду директора гімназії обійняв Іван Семенович Орлай (1771–1829) – видатний український вчений-енциклопедист, педагог, доктор медицини та філософії, друг і товариш В. Г. Кукольника. З

перших днів свого директорства І. С. Орлай цілком був заклопотаний проблемами подальшого розвитку і вдосконалення всього навчально-виховного процесу в гімназії, щоб поставити її в один ряд з іншими вищими навчальними закладами.

Саме у цей час почалося інтенсивне формування бібліотеки. Усі зміни і вимоги до навчального процесу так чи інакше стосувалися і бібліотеки гімназії. Перелік дисциплін, які вивчалися в цьому закладі, визначав напрям комплектування бібліотеки. Особливу увагу Орлай приділив бібліотеці та забезпеченню гімназистів навчальними посібниками. Безсумнівний інтерес становить перший журнал засідання Вченої частини під головуванням І. С. Орлая 1 листопада 1821 р., де серед різних питань вперше розглядається облаштування бібліотеки гімназії. Директор запропонував: "в) представить ему каталог книг, хранящихся в библиотеке гимназии, причем определено объявить о сем младшему профессору Шапалинскому, которому доверяется должность библиотекаря. При сем же определено впредь все учебные книги, в наличии находящиеся, розданные воспитанникам для учения или для чтения, равно и ведомости, выписываемые в гимназии и журналы, имеющие впредь быть выписываемыми, по предполагаемому уставу, иметь в ведении исправляющему должность библиотекаря. А по сему определено: ведомостям и журналам поступать впредь прямо в библиотеку, а оттуда к чиновникам гимназии по старшинству, напоследок отдавать исправляющему должность инспектора, как для его чтения, так и для отдачи по его усмотрению старшим воспитанникам, за всем сим поступить обратно в библиотеку, и при конце года отдавать их в переплет для хранения в архиве библиотеки гимназии [52].

Як було прийнято на той час, бібліотека гімназії формувалася та розвивалася як фундаментальна (основна, професорська) та "подвижна" (з навчальних книг, що продавалися учням). Архівні документи свідчать, що навчальні посібники знаходилися в завідуванні інспектора гімназії, який отримував їх від бібліотекаря основної бібліотеки. Посаду інспектора гімназії в різний час виконували: вчитель Федір Іванович Чекиїв, професор історії і статистики Кирило Абрамович Моїсеєв (1820–1837) та професор римського права Микола Григорович Белоусов (1799–1854).

З 6 листопада 1821 року до 1 липня 1822 року обов'язки першого бібліотекаря безоплатно виконував старший професор математичних і природничих наук Казимир Варфоломійович Шапалинський (1786–?). Народився він у 1786 році у Вількомирському повіті Віленської губернії в польській небагатій дворянській родині. У 1804 році вступив до гімназії при Віленському університеті, де вивчав Закон Божий, географію,

польську словесність, право, фізику, геометрію, алгебру. У 1808 році вступив до Віленського університету на філософський факультет фізико-математичного відділення. У 1810–1815 роках навчався у Санкт-Петербурзькому педагогічному інституті. В 1816 році К. В. Шапалінський був направлений до Могилевської губернської гімназії старшим вчителем, де викладав природничі науки. У 1817 році його переведено до Київської гімназії на посаду вчителя хімії і технології, де також викладав латинську мову. З 1820 до 1831 року – професор Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька (з 06.11.1820 р. молодший, а з 1821 р. старший професор математичних та природничих наук). Одначасно з 1 листопада 1821 року до 1 грудня 1824 року "исправлял в Гимназии Высших Наук Князя Безбородко должность кассира с усерднейшею ревностью, без жалования". З 1.11.1821 до 26.10.1830 р. виконував обов'язки члена Пансіонського правління також без платні. З 28.10.1826 до 6.10.1827 р. К. В. Шапалінський тимчасово виконував обов'язки директора Гімназії вищих наук. З 1827 року за причетність до справи про "вільнодумство" в гімназії був підданий переслідуванню з боку влади. В 1830 р. його відсторонили від посади професора. В березні 1831 р. безстроково висланий у В'ятку із забороною на заняття викладацькою діяльністю "за шкідливий на юнацтво вплив". У В'ятці, не маючи роботи, він жив надзвичайно нужденно і часто хворів. Наприкінці 1836 року йому було дозволено вступити на службу в штат В'ятського губернського правління. У його підпорядкуванні були губернська друкарня і архів. У 1839–1843 рр. К. В. Шапалінський служив у Яранському міністерстві державного майна. У 1843–1867 роках був колезьким радником і дворянським засідателем В'ятської палати цивільного і кримінального суду. Решту життя прожив у місті В'ятка. Його учень П. Редкін згадує про К. В. Шапалінського: "Безукоризненная честность, неумытная справедливость, правдолюбимое прямотушие, скромная молчаливость, тихая серьезность, строгая умеренность и воздержание в жизни, отсутствие всякого эгоизма, всегдашняя готовность ко всякого рода самопожертвованиям для пользы ближнего – вот основные черты нравственного характера этого честного человека, достойного во всех отношениях гораздо лучшей участи" [53, с. 317].

За дорученням директора гімназії І. С. Орлая К. В. Шапалінський перевіряв фонди бібліотеки, про що у грудні 1821 року повідомляв: "... через відсутність хоч якогось вигляду, відповідно до якого можна було б її зараз оглянути і від кого слід прийняти, опечатати без усіялого розгляду" [54]. Казимир Варфоломійович доповів членам конференції, що хоча при бібліотеці є каталог "при книгах", подарований

почесним попечителем О. Кушельовим-Безбородьком та який зберігається в книгосховищі гімназії, але все ж таки деякі видання не проходять "по каталогу". Директор доручив бібліотекареві негайно порахувати їх "без подробной описи, хотя по одному наличному числу". За підрахунками Шапалинського, кількість окремих книг становила 2 610 примірників, не беручи до уваги 268 томів розрізнених творів, брошур, календарів. І хоча конференція доручила йому "исподволь, по удобству времени" скласти "описательный общий каталог всем хранящимся книгам в библиотеке" з поділом книг на церковні, моральні, фізичні, географічні, історичні з зазначенням автора, заголовка, року і місця видання, але зробити це було майже неможливо через щоденні заняття професора К. Шапалинського з навчальних предметів у класах та велику кількість книг в бібліотеці [55].

В архіві, на жаль, не збереглися записи про перших читачів бібліотеки, однак, якщо врахувати відому за архівними документами зацікавленість вчених гімназії у формуванні початкового книжкового фонду, можна припустити, що першими записалися в бібліотеку професори: І. С. Орлай, К. В. Шапалинський, М. Г. Белоусов, І. Я. Ландражин, С. М. Андрущенко, Ф. Й. Зінгер, М. Ф. Соловійов, К. А. Мойсеєв.

Особливо уважно ставився І. С. Орлай до питання забезпечення шкіл підручниками та навчальною літературою високої якості, протестуючи, що в школах часто "... використовуються без розбору всілякі книги, які тільки заманеться місцевому начальству" [56, с. 82–83]. У 1821 році директор розглядав навчальні посібники пансіонерів і дійшов до висновку, що деякі книги, привезені з дому, не тільки не відповідають меті "освіти розуму і серця", але навіть можуть бути шкідливими, тому приймається пропозиція директора "суворо заборонити читання сторонніх книг, за винятком тих, які будуть переглянуті директором та інспектором". Конференція гімназії схвалила наступне рішення: "Виконуючим обов'язки інспекторам і наглядачам суворо спостерігати за книгами і рукописами, що знаходяться у пансіонерів" [57].

Пильну увагу було приділено поповненню гімназійної бібліотеки необхідною навчальною літературою. Щодо цього є цікавим 5-й журнал засідання Конференції з наукової частини 19 листопада 1821 р., в якому було записано: "Г. директором предложено: что по вступлении его в должность усмотрено им, что весьма недостает учебных классических книг для преподавания наук воспитанникам, что для сего не нужно ли на сумму для учебных пособий выписать оных особенно известных и принятых уже в учебных заведениях авторов для раздачи воспитанникам на слушание по оным объяснения

учебных предметов в первых началах их. Определено: привести сие в выполнение и для начального учения купить соответственно числу воспитанников ниже следующие учебные книги" (були указані: "Курс математики" г. Фусса, "Всеобщая география" г. Гейма, "Всеобщая история" г. Кайданова, "Риторика" Могилянского, "Руководство к красноречию" г. Мерзлякова, "Басни Федра", изд. Кошанского и др.) [58, с. 172]. Необхідність виписки тих чи інших книг обґрунтовувалася професорами гімназії, які відчували гостру нестачу в потрібних їм посібниках для навчального процесу. Майже кожна конференція гімназії розглядала питання про придбання навчальних посібників для гімназистів. В архівних справах збереглися рапорти професора С. М. Андрущенка, професора М. В. Білевича, вчителя А. Самойленка, професора К. А. Мойсеєва, молодшого професора грецької мови Х. Ієрописа, з проханням придбати книги для навчання [59]. Згодом бібліотека поповнювалася хрестоматіями та граматиками латинської, грецької, французької та німецької мов, посібниками з математики, права, історії, географії тощо. У серпні 1822 р. також було замовлено ще 9 назв підручників – "Всеобщую географию для училищ", "Граматику латинскую" М. М. Бантиша-Каменського, "Граматику немецкую" Шумахера, "Граматику французскую" Т. Перелогова та ін. Фонд навчальної літератури швидко зростає. Але, на жаль, бібліотека не відзначалася упорядкованістю, не було належного обліку фондів, не існувало інвентарних книг та каталогу. 18 листопада того ж року Департамент народної освіти безкоштовно надіслав до гімназії 14 назв підручників загальною кількістю 830 примірників. Серед надісланих книг – німецька, латинська, французька граматики, "Логика" Ф. Х. Баумейстера, "Пиитика" Я. В. Толмачова, "Основания российской словесности" О. С. Нікольського. Надійшла також значна кількість релігійної літератури (книги з історії православної віри, катехізису, Євангелія для дітей тощо). Зауважимо, що значна частина цих фондів збереглася до наших днів і є безцінним надбанням Ніжинської вищої школи.

Учнівська бібліотека була предметом постійної уваги інспектора гімназії Кирила Абрамовича Мойсеєва. Користування книгами також було під його пильним наглядом. Адже, згідно з розпорядженням конференції від 1 грудня 1821 р., гімназістам заборонялося мати власні книги без дозволу інспектора. У кінці 1822 р., у зв'язку зі зміною бібліотекаря, К. А. Мойсеєв здійснив ревізію учнівської бібліотеки. У ній знаходилося 46 назв підручників загальною кількістю 327 примірників, окрім тих, що були видані гімназістам. Це були німецькі та французькі букварі, граматики, словники, карти, атласи, твори античних авторів мовою оригіналу (Федр, Горацій, Корнелій) [60, с. 420–425].

У 1822 році, з ініціативи почесного попечителя, було здійснено спробу заснувати при гімназії "вчене товариство", але зробити це не вдалося і через те, що гімназія ще не зміцніла в своєму складі та не мала коштів і належної бібліотеки [61].

Пильну увагу приділяв директор І. Орлай поповненню рукописного фонду бібліотеки, для чого використовував різні засоби. Оскільки сума, призначена для закупівлі книг, була невеликою і директор був змушений витратити її дуже економно, він зібрав на добровільних засадах близько 900 книг. Іван Семенович Орлай передав бібліотеці і багато свої видань, а також книги, надіслані в гімназію на його особисте прохання. Іноді директор гімназії безпосередньо звертався до осіб, які були причетні до видання книг. Так, в бібліотеку на прохання директора було направлено опис навколосвітньої подорожі капітана-лейтенанта флоту Коцебу, виданий на кошти графа М. П. Рум'янцева. У листі до І. Орлая від 6 березня 1825 року граф повідомляв: "Я точно с большим удовольствием исполняю волю вашу и по тяжелой почте отправляю к Вам для библиотеки Нежинской знаменитой гимназии полный экземпляр Рюрикова Путешествия, при коем и атлас найдете" [62]. За цей подарунок І. Орлай подякував графу М. П. Рум'янцеву листом від 13 квітня 1825 року.

Серед книг, подарованих Орлаю, є книга "Краткое всеобщее землеписание по новому разделению, изданное по руководству Г-на[!] Статскаго Советника и Кавалера И. А. Гейма, в пользу детей, начинающих учиться Географии, Имп. Московскаго Университета Адъюнктом, Московскаго Коммерческаго Училища Директором, Надворным Советником и Кавалером Т. Каменецким. 1822 г." з дарчим написом: "Въ Библиотеку Гимназии вышнихъ наук князя Безбородко, съ усердіемъ приноситъ Тить Каменецкій. Москва декабрь 16 дня 1824". Ця книжка наприкінці ХІХ ст. була відібрана до колекції "Гоголіана", з нею перевезена до Києва: з 1939 – у відділі рукописів Бібліотеки Академії наук УРСР, у 1961 передана до відділу стародруків [63, с. 403].

Надзвичайно цінний подарунок гімназії з нагоди відкриття зробив уродженець Ніжина, видатний український мореплавець і вчений Ю. Ф. Лисянський, який надіслав до гімназійної бібліотеки кілька примірників своєї книги про першу російську навколосвітню подорож, здійснену ним разом з І. Ф. Крузенштерном у 1803–1806 рр. [64]. Пізніше, у 1824–1827 роках, Юрій Федорович надіслав у бібліотеку гімназії комплект малюнків і карт, зроблених ним під час навколосвітньої подорожі. У бібліотеці зберігаються подаровані ним книги: "Движение флотов" Джона Клерка (СПб., 1803), переклад з англійської мови Ю. Лисянського, з автографом його брата Івана Федоровича;

"Путешествие вокруг света в 1803–1806 годах, по повелению его императорского величества Александра Первого, на корабле Нева, под начальством флота капитан-лейтенанта, ныне капитана 1-го ранга и кавалера Юрия Лисянского" (СПб., 1812); "Собрание карт и рисунков, принадлежащих к Путешествию флота капитана 1-го ранга и кавалера Юрия Лисянского на корабле "Нева" (СПб., 1812).

До дарування бібліотеці долучалися і студенти гімназії. Так, відомий у майбутньому доктор права, ректор Санкт-Петербурзького університету Петро Рєдкін (1808–1891 рр.), тоді ще учень сьомого класу, приносить у дарунок бібліотеці у 1823 році книгу під назвою "Подлинные анекдоты о Петре Великом, слышанные из уст знаменитых особ в Москве и С. Петербурге и извлеченные из забвения, Яковом фон Штелиным ныне вновь переведены с него на российский язык из прибавления многих других на российском языке неизданных анекдотов с присовокуплением гравированных фигур" 1800 року видання [65]. Згодом він дарує ще дві книги у трьох томах німецькою мовою: лейпцизьке видання 1786 р. у двох томах і ще одну книгу 1792 р. Конференція гімназії 30 травня 1825 р. на своєму засіданні, розглянувши питання про цей подарунок бібліотеці, ухвалила: "Оные книги препроводить (и препровождены под росписку) к г. библиотекарю Аману для приобщения к библиотеке, а г. дарителю объявить от гимназии благодарность" [66, с. 286].

Бібліотека мала велике значення у навчальному процесі та формуванні поглядів гімназистів. "Знакомство с рукописями и старопечатными книгами служило не только умножению и воспитанию чувства любви к отечеству – это был также путь к эстетическому обогащению лицеистов. Знакомство с примерами письма четким красивым уставом, полууставом, с заставками в тексте в виде орнаментов из стилизованных цветов и листьев, разнообразных по цвету, – красных, розовых, светло-зеленых, золотых, темно-синих, коричневых, киновари – развивало чувство линии и цвета. Оформление рукописных и старопечатных книг развивало также чувство формы и фактуры переплета. Известно, что в рукописных фондах лицея находились книги в деревянных переплетах обтянутые холстом, с металлическими застежками, оформленные кожей с тиснением, художественным металлом и драгоценными камнями. Книги были самые различные по размеру, среди них и миниатюрные (Илиада и Одиссея, 1743 г., изданные в Амстердаме:), и книги-великаны" [67].

Досить цікавим фактом були деякі "дароприношення", які б зараз здавалися зовсім неприйнятними для бібліотеки. Так, бібліотекар І. Я. Ландражин прийняв на зберігання у бібліотеку уламок слонового

ікла та одну штуку гірського кришталю від пансіонера Леопольда Ланга [68]. Три китайські дамські черевики, привезені флігель-ад'ютантом графом Олександром Антонович де Бальнан з острова Святої Олени, китайська люлька, подарована І. Орлаєм, були передані у кабінет рідкісних речей [69]. Перегляд архівних матеріалів дає змогу відтворити деякі важливі факти з історії бібліотеки та можливість простежити формування книжкового зібрання бібліотеки, починаючи з 1820 року.

"Для гимназии в дар принесено:

В 1820 г.

правительством – 28 книг разных;

почетным попечителем сей гимназии – 2 610 томов [раз]ных сочинений и 20 тыс. руб. на физический кабинет и первоначальное обзаведение.

В 1821 г. гимназии в дар принесено:

правительством –

частными лицами – 513 книг разных.

В 1822 г. гимназии в дар принесено:

правительством – 46 книг разных;

частными лицами – серебряная большая медаль на заключение мира России с Оттоманскою Портою 1791 г. – 1, 90 книг разных.

В 1823 г. гимназии в дар принесено:

правительством – 19 книг разных [сочи]нений;

почетным попечителем сей гимназии – 34 книги разных со[чинений], 5 географических карт, 8 хронологических исторических таблиц, 78 оригиналов для рисования, 1 серебряная медаль на открытие торговли по Балтийскому м[орю] и разные отл[ивки] греческих дре[вних] сосудов из Ольвии, минералогический кабинет из 642 минеральных штуфов;

разными лицами – 154 книги разных сочинений.

В 1824 г. в дар гимназии принесено:

правительством – 17 книг разных сочинений;

частными лицами – 55 книг разных сочинений и 13 географических карт.

В 1825 г. в дар гимназии принесено:

правительством – 6 книг разных сочинений;

частными разными лицами – 15 книг, 1 географический атлас и несколько китайских вещей.

В 1826 г. в дар принесено гимназии:

правительством – 3 книги;

частными лицами – 1 книга.

В 1827 г. в дар принесено гимназии:

правительством – 32 книги;
частними лицами – 32 книги.

В 1828 г. гимназии в дар принесено:
правительством – 10 книг разных;
разными лицами – 3 книги" [70].

Тож з 1820 до 1829 року до бібліотеки надійшло всього 3 668 томів, з яких від приватних осіб передано 3 507 томів, тоді як від уряду – всього 161 том. Наведені факти переконливо свідчать, що поповнення книжкових фондів відбувалося безсистемно, мало випадковий характер і залежало, в основному, від добровільних пожертвувань, що було важливим джерелом комплектування бібліотеки в перші роки її існування. Бібліотека Гімназії вищих наук князя Безбородька, як і в інших університетах, перебувала на державному бюджеті і поповнювалася за рахунок безкоштовних надходжень від Міністерства духовних справ та народної освіти Російської імперії. Сума на утримання книгозбірні була явно недостатньою, бібліотека відчувала гостру нестачу грошових коштів, що негативно відбивалося на комплектуванні книжкових фондів. Гімназія була позбавлена можливості своєчасно і в необхідній кількості купувати поточну наукову літературу та періодичні видання. Істотно стримували процес поповнення бібліотеки цензурні обмеження в галузі народної освіти, що існували в Російській імперії.

1 липня 1822 року рішенням Конференції на посаду бібліотекаря призначено професора французької словесності Івана Яковича Ландражина (1794–?) [71]. Іван Якович Ландражин народився 1794 року в Шампані арденського департаменту в місті Ретель. Початкову освіту отримав на батьківщині. В 1804 році вступив до Ретельської колеї, де вивчав французьку та латинську мови, словесність, історію, географію, арифметику, геометрію. Також навчався в Філотехнічному училищі в Парижі. Юнаком проходив службу в наполеонівській армії та брав участь у військових діях Наполеона проти Росії. Після поранення залишився в Росії. У 1812 році в Мінській губернії викладав французьку мову в приватних домішках, одночасно сам вивчив російську та польську мови. В 1813 році обіймав посаду вчителя французької мови в Любешівському повітовому училищі. У 1814 році прийняв російське підданство. 6 лютого 1816 року вступив на службу в Мінське губернське правління помічником перекладача з чином канцеляриста. З 17 серпня 1818 р., після іспиту в Віленському університеті, був направлений до Київської губернської гімназії вчителем французької мови. 17 травня 1822 року затверджений на посаді молодшого професора французької словесності Гімназії вищих

наук князя Безбородька, де продовжував викладати до 1830 року [72, с. 276]. Бібліотекою гімназії завідував з 1 липня 1822 р. до 14 березня 1824 р. [73]. Француз за походженням, він був одним з найулюблениших професорів гімназії. Призначення його бібліотекарем, за спогадами одного з перших випускників гімназії письменника Нестора Кукольника, сприяло ще найтіснішому спілкуванню гімназистів з добрим та освіченим наставником. На цей час "библиотека не походила на многие другие училищные библиотеки, не составляла запретной сокровищницы, доступной только для библиотекаря и для наглядного любопытства посетителей при торжественных актах. Нет, мы там учились; пополняли сведения наши; иногда приобретали их с корня, когда профессор соответственной кафедры не удовлетворил нашей любознательности... Моим профессором эстетики, политической экономии и некоторых других наук – была библиотека Гимназии Высших Наук Князя Безбородко" [74, с. 19–20]. Літератор Василь Толбін також пізніше писав: "Доступ до бібліотеки був узагалі вільним". Своїм помічником професор Ландражин узяв одного з кращих вихованців гімназії Петра Рєдкіна [75, с. 120]. Вільним доступом до книжкових скарбів нагороджувалися гімназисти за особливу старанність та успіхи в навчанні. 17 березня 1823 року конференція розглядала питання про придбання книги творів пані Гюн "Короткий і найлегший спосіб молитися" для нагородження учнів "за благонравное их поведение и успехах в науках" після проведення піврічних випробувань [76]. Крім того, кращі учні користувалися книгами з особистих бібліотек директора гімназії та деяких професорів.

Але вже у листопаді 1826 року почесним попечителем було видано наказ, "що на конференції лежить особливий обов'язок, щоб ніякі книги ні рукописи не досягали вихованців гімназії, не будучи попередньо розглянуті професором, вчителем або гувернером. Всім учням було оголошено "щоб вони ні в якому разі ніяких книг крім підручників не читали без дозволу своїх наставників". Цією ж конференцією було наказано терміново відібрати у всіх тих учнів, що мали вільне відвідування, твори пані Гюн "Короткий і найлегший спосіб молитися", Г. Ансільйона "Про посаду людини і громадянина", "Естетичні міркування", "Повчальну філософію Якоба", деякі рукописи романтичних віршів [77].

Незважаючи на це, у гімназії панував дух книги, творчості, знань. Допитливі юнаки постійно відчували потребу в читанні. Фундаментальна (професорська) бібліотека не зовсім задовольняла їх. Виховані у кращих традиціях поваги до книги, читання, творчості, науки, гімназисти у складчину розпочали формувати свою приватну бібліотеку

шляхом придбання книг, журналів за власні кошти. Завідував цією приватною бібліотекою Микола Гоголь. Він вимагав від своїх товаришів дбайливого ставлення до книг, перевіряв руки перед тим, як видати книгу [78, с. 197]. У цьому контексті треба зазначити, що коло читацьких інтересів Гоголя ніжинського періоду, на думку дослідників, було досить широким. У зв'язку з тим, що читацькі формуляри з того далекого часу не збереглися, важко сказати, які книги гімназійної бібліотеки брав М. Гоголь. Але архівні матеріали зберігають рапорт від 20 листопада 1828 року бібліотекаря гімназії Августа Амана до директора гімназії Д. О. Ясновського про неповернення випускником М. В. Гоголем бібліотечних книг: "Имею честь донести Вашему высокоблагородию, что воспитанник Яновский, окончивший курс учения в сем заведении, имеет из библиотеки под своею распискою книги "Записки и труды Московского общества древностей русских", 2 части и первая часть "Русских достопамятностей", данные ему бывшим библиотекарем профессором Ландражиным при сдаче им мне библиотеки. А как таковой воспитанник, окончив курс, выбывает из гимназии, то покорно прошу Вашего высокоблагородия ему не выдавать атестата, доколе не возвратит в библиотеку вышеупомянутых книг" [79]. Наразі немає можливості встановити, з якої причини майбутній геніальний письменник затримав бібліотечні книги. Припускаємо, що згадані книги були здані в бібліотеку, адже атестат він отримав. Цікаво, що ці книги, які були вказані в рапорті бібліотекаря А. Амана, до цього часу зберігаються у книжкових зібраннях бібліотеки. Оскільки неможливо достеменно встановити кількість примірників книги, але можливо припустити, що саме ці книги і були у користуванні відомого випускника Гімназії вищих наук князя Безбородька. Між іншим, М. В. Гоголь вже в зрілі роки, ознайомившись з найбільшими бібліотеками Російської імперії та за кордоном, захоплено згадував "про величезну кількість і цінність книг Ніжинської Гімназії" [80, с. 110].

У січні 1824 р. бібліотекар І. Ландражин склав список підручників студентської бібліотеки. Її фонд був досить значним (1 538 прим., 54 назви, з них 2 картини, подаровані почесним попечителем). У листопаді цього ж року Департамент народної освіти направив до гімназії ще 20 назв підручників загальною кількістю 701 прим. І. Ландражин на посаді бібліотекаря намагався підтримувати неабиякий порядок у книгозбірні. У звіті бібліотеки за 1824 рік, поряд з наявністю навчальної літератури, вперше знаходимо відомості про видачу книг пансіонерам, яка склала – 896 прим. за рік. Але якщо врахувати, що станом на 1 лютого 1825 р. у гімназії навчалось 206 учнів, а кількість

професорського складу і службовців також була невеликою, то видача літератури була не досить значною. Також бачимо, що в обов'язки бібліотекаря входив і продаж навчальної літератури гімназістам, що мали вільне відвідування [81]. І хоча ще у 1822 році професорам К. Шапалінському і М. Білевичу було наказано "освидетельствовать" бібліотеку, цей припис так і залишався не виконаним [82]. У 1825 році бібліотекар Ландражин надав конференції відомості про надходження всіх навчальних посібників з часу вступу на посаду директора гімназії та відомості про книги, що були продані, та отримані кошти, про наявність книг у професорів та ін. [83].

14 березня бібліотекар 1825 р. І. Ландражин звернувся до конференції з проханням звільнити його з посади за сімейними обставинами. І вже 21 березня конференція затвердила на його місце Августа Івановича Амана з призначенням платні в розмірі 300 руб. на рік [84]. Августа Івановича Амана, француза за походженням, запросив у гімназію перший директор В. Кукольник ще 15 листопада 1820 року на посаду вчителя французької мови і наглядача за вихованцями. З 24 січня до 1 травня 1822 року без платні викладав арифметику в трьох перших класах. За дорученням конференції з 24 січня 1822 року до 30 листопада 1825 року був на посаді наглядача над "вольноприходящими" учнями. За пропозицією почесного попечителя з 6 липня 1824 до 2 грудня 1825 року обіймав посаду екзаменатора. За власним проханням був звільнений з наглядацької посади і залишений тільки на одній посаді бібліотекаря [85]. Звіт про бібліотеку гімназії з дня вступу Амана на посаду бібліотекаря на 1 січня 1826 року зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Київ. Згідно з відомостями, бібліотекар Аман прийняв книги, подаровані графом О. Г. Кушельовим-Безбородьком, в кількості 2 878 екземплярів; книги, подаровані Платоном Кукольником в кількості 516 томів, навчальні посібники в кількості 27 назв, які склали 55 томів. Крім цього, книги від "вищого начальства", продавців та дарунків кількістю 477 томів. Усього в бібліотеці нараховувалося 3 926 томів. А також журнали: "Хроника Сибирского Вестника" поміщеного в число 3 926 томів, "Христианского чтения" в 24 книгах, 43 номери періодичних творів наукової народної освіти, "Журналы Департамента народного просвещения" в 2-х примірниках, 72 номери "Северного архиву", 6 номерів "Журналу изящных искусств", 24 номери "Литературных листков", дев'ять перших номерів, "Известия о библейских обществах", 12 номерів за 1824 рік і перший номер за 1825 рік "Нового магазина естественной истории и пр.", повне видання (24 номери) за 1824 рік "Украинский журнал". Були також прийняті газети від почесного попечителя: "Санкт-Петербургские

сенатские ведомости", "Русский инвалид", "Северная почта" та ін. Окремо передані карти, таблиці, малюнки, картини, дві срібні медалі, глобуси, п'ятнадцять уламків стародавніх грецьких посудин з напсами, уламок слонячого ікла, одна штука гірського кришталю і т. д. Професор гімназії К. А. Мойсеєв та вчитель Ф. І. Чекієв надали розписки про прийняття навчальних посібників гімназії. При цьому бібліотекарю Аману було наказано: у разі, якщо деякі книги були пропущені під час передачі, зробити опис цих книг та належно упорядкувати бібліотеку за класифікацією; на професора К. Мойсеєва покладалося завдання надати в бібліотеку відомості про книги, прийняті ним від колишнього інспектора Ф. І. Чекієва та скласти відомість про книги, які перебували у колишнього наглядача вчителя К. С. Павлова. Після цього інспектора К. Мойсеєва зобов'язували роздати книги вихованцям [86].

Зауважимо, що після 1826 року рішення Конференції "касабельно освидительствованія библиотеки оставлены без всякого рассмотренія". Хоча ще 11 грудня 1826 року члени конференції були згодні навіть щомісяця проводити перевірки бібліотеки для того, щоб книги не могли бути видані учням без всякого розбору, так і особливо для збереження книжок в цілісності", але це зроблено так і не було [87]. Розпочатий, за приписом конференції, огляд бібліотеки в 1827 році "було призупинено за хворобою Амана, ураженого паралічем" [88].

Тож впродовж шести років, з 1826 до 1831 року, в бібліотеці майже нічого не було зроблено щодо упорядкування обліку бібліотечного фонду. Фактично з часу організації бібліотеки не інвентаризувалися фонди, отже, неможливо було встановити їх точний обсяг. Численні розпорядження Конференції гімназії про проведення переобліку фондів не виконувалися протягом 1822–1827 рр. Так і не була розпочата робота зі складання каталогу.

Нагадаємо, що після повстання декабристів розпочалася смуга різних цензурних утисків. Згодом надійшло розпорядження про відсторонення "незрілого розуму вихованців від хибних видань". Інспектор Белоусов склав список всіх власних і позичених книг. У своєму донесенні на ім'я попечителя Харківського навчального округу О. Петровського від 14 жовтня 1829 р. він писав, що "... знищив я в самому пансіоні бібліотеку вільного читання, зібрану вихованцями найрізноманітніших книг без розбору, саме існування якої доводить уже, що пансіонери не мали найменшого нагляду, будучи залишеними самим собі, і припинив укладання й видання самими ж учнями літературних журналів та альманахів, де вміщувалися безглузді й невідповідні благородному вихованню статті. Їх було на час вступу мого на посаду інспектора більше десяти" [89]. Доволі спокійний ритм

життя гімназії був нагально порушений сумнозвісною "справою про вільнодумство". Рішенням конференції був обмежений доступ до бібліотеки.

Архівні дані свідчать, що після пожежі в Абовському університеті з Ніжина до Фінляндії у 1828 р. була організована відправка дублетних примірників у новостворений Олександрівський (надалі – Гельсінгфорський) університет. Оскільки бібліотекар хворів, цією роботою за дорученням директора займалися професори П. Нікольський і І. Ландражин [90].

5 жовтня 1827 року гімназію очолив Данило Омелянович Ясновський (1767–1840). Після приїзду новопризначений директор з-поміж інших справ просить надати письмові відомості про гімназійну бібліотеку і в якому вона нині перебуває стані. Професорам М. Білевичу, Ф. Зінгеру і П. Нікольському доручили негайно розпочати огляд гімназійної бібліотеки належним чином. Після закінчення роботи комісія повинна була надати директору письмовий рапорт з додатком каталогу книг. Із рапорту вченого секретаря С. М. Андрущенка [91] та професора Ф. Зінгера [92] відомо, що призначена комісія огляд бібліотеки розпочала 24 лютого 1828 року, про що і повідомили директора. Але оскільки в бібліотеці не було ні інвентарної книги, ні реєстрів, ні будь-якого обліку книг і посібників, то перед початком перевірки був поданий план, за яким передбачалося: в алфавітному порядку скласти опис усіх книг, які були в наявності у бібліотеці, та книг, які знаходилися у читачів, скласти другий список книг, які надходили в бібліотеку на підставі записів у журналах конференції, куди заносилися назви всіх книг з дня заснування гімназії. Потім порівняти між собою ці два описи, щоб виявити нестачу в бібліотеці. Професор Ф. Зінгер взявся скласти опис усіх творів різними мовами, включаючи російську і грецьку. Секретар конференції С. М. Андрущенко підготував виписку з журналів конференції та відомості про книги, які надійшли в бібліотеку з часу заснування Гімназії. З усіх членів комісії для "великотрудної і довготривалої" роботи відгукнувся проф. Ф. Зінгер, який протягом шести місяців постійно працював для закінчення справи. Бібліотекар Август Аман через хворобу не міг увесь час бути присутнім під час перевірки і просив дозволити передавати іноді ключі від бібліотеки своєму братові Адольфу Аману [93]. Нарешті Конференції був представлений каталог "по вложной, з 1670 листочків" книг з часу існування гімназії до 15 вересня 1828 року. У цих списках зазначався рік, журнал і номер, під яким книги записані, потім назва книги і ціна [94]. Принаймні бібліотекар Аман детально рапортує про кількість книг у бібліотеці, подає список нестачі: 66 прим. у назвах, 470 прим. у томах [95, с. 38], але комісія виявила велику нестачу на

суму 870 руб. 26 коп. У справах Центрального державного історичного архіву України м. Києва зберігається справа "Про стягнення грошей за відсутні книги з бібліотекаря Амана" на 57 аркушах. У цій справі знаходиться реєстр загублених книг, звіт комітету про розгляд книг і навчальних посібників, що надійшли з бібліотеки до інспекторів пансіону для вихованців гімназії, донесення попечителю Харківського навчального округу, свідоцтво з конференції колишньому бібліотекарю Августу Аману та інше. І хоча бібліотекар ще декілька разів звертався до Конференції з проханням розглянути справу знову, але "не отримавши від нього розписок, ні ясих доказів", був звільнений з посади бібліотекаря як "не способный к оной должности" [96]. При цьому Конференція дала доручення, щоб на ранок 27 лютого 1831 року бібліотекар А. Аман чи будь-хто із його родичів або службовців при гімназії доставили директору ключі від бібліотеки і бібліотечних шаф для передачі бібліотеки новопризначеному бібліотекарю професору Соловйову. Чинovníки гімназії повинні були пред'явити всі книги, які були у них на руках, для огляду в присутності всіх членів конференції. Професору Соловйову доручити книги за описом та від конференції забезпечити його інструкцією про утримання бібліотеки [97]. І хоча вже був призначений новий бібліотекар, але справа про стягнення грошей з А. Амана затягнулася. 8 серпня 1831 року нарешті Августу Аману було видано атестат з додатком про стягнення за розтрачені книги [98]. 13 серпня 1831 року конференція ухвалила наступне рішення: повідомити міську Ніжинську поліцію, щоб вона посприяла примусити А. Амана внести гроші за відсутні книги законними засобами, повідомити про цю справу ніжинський повітовий суд з проханням про накладення заборони на будинок Амана в м. Ніжині [99]. Згодом правління гімназії сповіщає попечителя Харківського навчального округу про внесення грошей за бібліотечні книги А. Аманом [100].

Отже, за таких обставин на посаду бібліотекаря 27 лютого 1831 р. призначено професора природничих наук Микиту Федоровича Соловйова (1810–1837) без платні, його помічником – вчителя французької мови Якова Клавдійовича Воаргарда (1824–1832) [101]. М. Ф. Соловйов навчався на фізико-математичному факультеті Петербурзького університету. 6 травня 1825 р. його призначено молодшим професором природничих наук Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька. Викладав ботаніку, мінералогію, зоологію, технології і фізику. У 1831–1833 роках завідував бібліотекою гімназії, а потім Фізико-математичного ліцею, був членом Ради ліцею. У 1832–1837 роках викладав у Фізико-математичному ліцеї князя Безбородька [102].

За описом 1830 р. фонд бібліотеки, включаючи журнали, становив 5 019 прим. у томах та 1 318 прим. у назвах. З них 806 назв у 3 312 томах за латинським алфавітом та 512 назв у 1717 томах за російським і грецьким алфавітом. За вісім років було придбано 2 419 томів [103]. Серед них – художня література, видання офіційних документів, підручники та посібники, словники, журнали, газети, атласи, карти, естампи, таблиці, малюнки. У кінці реєстру були внесені деякі музейні речі. Реєстр книг свідчить, що в бібліотеці була література зі словесності, філософії, логіки, історії, політекономії, економіки, дипломатії, юриспруденції, богослов'я, медицини, географії, статистики, фізики, хімії, садівництва і сільського господарства. Через відсутність інвентарних книг бібліотекар прийняв книги гімназійної бібліотеки у присутності членів конференції за списком літератури бібліотеки гімназії. Цей список, "шнуром протягнутий, при друку в кількості 66 листів", підписаний професорами Білевичем, Нікольським і колишнім професором Зінгером. Список представляє собою зошит великого формату, який погано зберігся, – з обгорілими по краях аркушами і змитим на деяких сторінках текстом, через що частина позицій не прочитується [104]. Зазначимо, що на той час у бібліотеці велася ще й розписна бібліотечна книга, зошити і розписки чиновників про взяття книг [105].

Праця бібліотекаря залишалася додатковим навантаженням для викладачів. У той же час не вистачало кваліфікованого бібліотекаря, який зміг би зайнятися каталогізацією, продумати внутрішню структуру розміщення бібліотечного фонду.

Конференція ухвалила рішення видати бібліотекарю дві шнурові книги, з яких в одну внести докладний опис всіх прийнятих книг, а в іншу вносити книги, які видавалися читачам з розписками. Бібліотекарю було наказано зберігати при справах правління рапорт з реєстром книг і речей, які надійшли до гімназійної бібліотеки за 1830 рік та показані в шнуровій книзі приходу, та надалі самостійно подавати до правління реєстри придбаних книг і речей [106]. Також було прийнято важливе рішення щодо складання нового каталогу та розташування його за системою, запропонованою Конференцією. Це завдання покладалося на бібліотекаря і його помічника [107]. Можна припустити, що робота зі складання каталогу була розпочата, адже, на прохання бібліотекаря, були виписані папір, пір'я, чорнило, свічки [108]. Ново-призначений бібліотекар М. Ф. Соловйов намагався стежити за порядком видачі книг та періодичних видань із фондів книгозбірні. Про це свідчить його звернення до конференції з проханням заборонити чиновникам гімназії виносити із бібліотеки цінні і рідкісні книги. На що Конференція ухвалила відповідне рішення [109].

Гімназію чекали складні часи. Після сумнозвісної "справи про вільнодумство", у 1832 році, Гімназію вищих наук було реформовано у Фізико-математичний лицей. Першоосновою бібліотеки лицейом були фонди гімназійної книгозбірні, які в подальшому становили вагоме наукове, історико-культурне надбання. Цікаво, що досі в бібліотеці зберігаються книги, принесені в дарунок бібліотеці її першими бібліотекарями: К. Шапалінським та А. Аманом.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що бібліотека Ніжинської гімназії мала важливе значення не лише за змістом і складом книг, передусім вона акумулювала досвід людської думки і була неоціненним скарбом для культури України. Незважаючи на недоліки, які мали місце, зокрема в питаннях зберігання та використання бібліотечних фондів, у цілому бібліотека намагалася бути важливою інформаційно-документальною складовою навчального процесу Гімназії вищих наук князя Безбородька.

Література

1. Лицей князя Безбородко / изд. гр. Г. А. Кушелев-Безбородко. Санкт-Петербург: Тип. ИАН, 1859. 208 с.: рис., портр.
2. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832). Киев: Типогр. М. П. Фрица, 1879. 158 с.
3. Петухов Е. В. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине. 1820–1832 (к 75-летию со дня основания): исторический очерк. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1895. Т. XV. 1895. С. 1–64.
4. Михальский Е. Н., Самойленко Г. В. Основание Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 1990. Вип. 1. Ніжинська вища школа (1820–1990). С. 6–35.
5. Самойленко Г. В. Библиотека Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине и читательские интересы Н. Гоголя-студента. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2007. Вип. 38. Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях. С. 21–33.
6. Мозгова В. П. Фонды библиотеки Ніжинського лицейом (1832–1875). *Бібліотечний вісник*. 2000. № 2. С. 37–40.
7. Супрунюк О. К. Лектура вихованців Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька у 20-х роках XIX ст. *Бібліотечний вісник*. 1996. № 2. С. 17–21.
8. О заведении в Нежине Гимназии высших наук, Князя Безбородко. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 28. 1328, 24 с.
9. Толбин В. Граф И. А. Безбородко. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Изд. 2-е., испр. и доп. Санкт-Петербург, 1881. С. 154–157.
10. Петухов Е. В. Гимназия высших наук ... С. 7.
11. Сперанский М. Н. Гимназия высших наук и нежинский период жизни Н. В. Гоголя. Киев: Лито-типография т-ва И. Н. Кушнерев и К^о, 1902. 30 с.

12. Аристов Н. Состояние образования России в царствование Александра I. *Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине*. Нежин, 1879. Т. 3. С. 57–101.
13. Михальский Е. Н., Самойленко Г. В. Основание Гимназии высших наук ... С. 12.
14. Аристов В. В., Ермолаева Н. В. История научной библиотеки им. Н. И. Лобачевского (1804–1850). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1995. 150 с.
15. Балкова И. В. История библиотечного дела: курс лекций. Москва: Пашков дом, 2013. 415 с.
16. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко... С. 18.
17. Михальский Е. Н., Самойленко Г. В. Основание Гимназии высших наук ... С. 33–34.
18. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 10.
19. Маслійчук В. Л. Проект Ніжинської гімназії вищих наук професора Афанасія Стойковича 1805 року. *Дриновський збірник*. 2016. Т. 9. С. 392–412. URL: <https://doi.org/10.7546/DS.2016.09.41> (дата звернення: 07.07.2020).
20. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 4 зв.
21. Сребницкий И. А. Очерки из истории лицея князя Безбородко. (1832–1875). Нежин: Типо-Литография Е. Ф. Венгера, 1895. 39 с.
22. Петухов Е. В. Гимназия высших наук ... С. 8
23. Там само. С. 10.
24. Шилов Л. А. Кушелев-Безбородко Александр. Сотрудники РНБ – деятели науки и культуры: биографический словарь Т. 1–4. URL: http://nlr.ru/nlr_history/persons/info.php?id=91 (дата звернення: 7.07.2020).
25. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко. Лицей князя Безбородко ... С. 9–24.
26. Бурзи Б. Неизданные штампы на ручках греческих амфор. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1906. Т. XXII. С. 1–29.
27. Сребницкий А. И. Материалы для биографии Н. В. Гоголя из Архива Гимназии высших наук. Киев, 1902. 141 с.
28. Устав Гимназии высших наук князя Безбородко. *Дополнение. к сб. постановлений по Министерству народного просвещения, 1803–1864*. Санкт-Петербург, 1867. С. 208–226.
29. Штаты и приложения. *Дополнение. к сб. постановлений* ... С. 1–9.
30. Об учреждении в Нежине Гимназии высших наук князя Безбородко. *Журнал Департамента народного просвещения*. 1821. № 7. С. 290–300.
31. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко ... С. 90.
32. Там само. С. 134.
33. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 454. Арк. 14–20.
34. Михальский Е. Н., Самойленко Г. В. Основание Гимназии высших наук ... С. 21.
35. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко. Лицей князя Безбородко ... С. 15.
36. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 365. Арк. 17.

37. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 267. Арк. 67–67 зв.
38. Гордеева Т. В. К истории родовой библиотеки графов Кушелевых-Безбородко. *Материалы II Боголюбовских чтений*. URL: <http://ogis.sgu.ru/ogis/bogo/mat2/mat2-8.html> (дата звернення: 2.07.2020).
39. Решетнева А. Тайна одной монограммы. *Порцеляна*. 2017. № 2. С. 28–32.
40. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 336. Арк. 155.
41. Литвиненко Л. На відстані часу. Іван Орлай і бібліотека (до 240-річчя від дня народження). *Альма Матер*. 2011. Травень. С. 6.
42. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 336. Арк. 26 зв.–27.
43. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя; Аспект-Поліграф, 2005. 420 с.
44. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 775. Арк. 20–26 зв.
45. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке Историко-филологического института князя Безбородко, составленная по случаю реорганизации библиотеки. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1895. Т. 15. С. 1–39.
46. Пляшко Л. А. Город, писатель, время: Нежинский период жизни Н. В. Гоголя: литературная критика. Киев: Наукова думка, 1985. 112 с.
47. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 324. № 459. Арк. 37–43.
48. Там само. Арк. 46 зв.–47.
49. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 253. Арк. 6–6 зв.
50. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 267. Арк. 5–5 зв.
51. ЦДІАК. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 336. Арк. 6–13.
52. ІР НБУВ. Ф. 324. № 86. Арк. 3–4.
53. Редкин П. К. В. Шапалинский. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 315–318.
54. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко ... С. 133.
55. ІР НБУВ. Ф. 324. Спр. 86. Арк. 14 зв.–15.
56. Байцура Т. Іван Семенович Орлай. Жизнь и деятельность. Братислава: Словац. пед. изд-во. Пряшев, 1977. 235 с.
57. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 267. Арк. 85.
58. Михальский Е. Н. Назначение И. С. Орлая директором Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2003. Вип. 23. Українсько-російські та білоруські мовно-літературні та культурні зв'язки. С. 139–179.
59. ВДАЧОН (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 53–79.
60. Гоголевский Сборник (1852–1902): изданный при историко-филологическом институте кн. Безбородко Гоголевской Комиссией 1852–1902 / под ред. проф. М. Сперанского. Киев: Типография С. В. Кульженко, 1902. 445 с.
61. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко ... С. 27.
62. Два письма графа Н. П. Румянцева к И. С. Орлаю. *Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1895. Т. XV. Приложение. С. 59–61.

63. Рукавіцина Є. В. Проект каталогу книг з автографами з колекції видань громадянського друку Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2007. Вип. 12. С. 400–405.

64. ІР НБУВ. Ф. 310. Спр. 134 (VIII). Арк. 113–113 зв.

65. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 155. Арк. 17.

66. Моціяка О. П., Моціяка П. П. Петро Редкін і Гімназія вищих наук князя Безбородька. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2013. Вип. 72. Історія та культура: загальноукраїнський та провінційний вимір. С. 278–294.

67. Пляшко Л. А. Город, писатель, время ... С. 38–39.

68. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 42.

69. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 422. Арк. 73 зв.

70. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 1–5.

71. Лавровський Н. А. Гімназія вищих наук кн. Безбородко... С. 61–62.

72. Кукольник Н. І. Я. Ландражин. Лицей князя Безбородко... С. 276–277.

73. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 422. Арк. 67 зв–68.

74. Кукольник Н. Лицей князя Безбородко. Лицей князя Безбородко... С. 9–24.

75. Толбін В. П. Г. Редкін. Лицей князя Безбородко... С. 119–125.

76. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 336. Арк. 37.

77. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 104 зв.–105.

78. [Кулиш П. А.] Несколько черт для биографии Николая Васильевича Гоголя. *Отечественные записки*. 1852. № 4. Отд. VIII. С. 189–201.

79. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 92.

80. Ленченко Н., Литвиненко Л. Етапи розвитку і становлення бібліотеки Ніжинського педагогічного інституту. *Нові технології навчання*. Київ, 1996. Вип. 16. С. 109–118.

81. Гоголевський збірник... С. 423.

82. Там само. С. 133.

83. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 422. Арк. 3 зв.–10 зв.

84. Там само. Арк. 69.

85. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 837. Арк. 44–44 зв.

86. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 454. Арк. 14–20.

87. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 139.

88. Лавровський Н. А. Гімназія вищих наук кн. Безбородко ... С. 134.

89. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа... С. 68.

90. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 7.

91. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 4–48 зв.

92. Там само. Арк. 30–30 зв.

93. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 10.

94. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 47–48 зв.

95. Мозгова В. Фонди бібліотеки Ніжинського ліцею (1832–1875). *Бібліотечна планета*. 2000. № 2. С. 37–40.

96. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 9–9 зв.

97. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 8.

98. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 637. Арк. 43–43 зв.
99. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 174–179.
100. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 637. Арк. 54.
101. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 637. Арк. 181 зв.
102. Кукольник Н. В. Н. Ф. Соловьев. Гимназия высших наук... С. 303–304.
103. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко... С. 134.
104. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 1–18.
105. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 637. Арк. 20.
106. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 55 зв.
107. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 637. Арк. 26.
108. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 203 зв.
109. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 209 зв.

References

1. Litsey knjazja Bezborodko [Lyceum of Prince Bezborodko]. Saint Petersburg : IAN printing house, 1859. 208 p.
2. Lavrovsky N. A. Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne [Grammar School of Higher Sciences Bezborodno in Nezhin]. Kiev : Printing house M. P. Fritz, 1879. 158 p.
3. Petuhov Ye. V. Grammar School of Higher Sciences Bezborodko in Nezhin. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1895, Vol. 15, p. 1–64. (In Russian).
4. Mikhalsky Ye. N., Samoilenko G. V. The foundation of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko in Nezhin. *Literatura i kuljtura Polisy – Literature and culture of Polisy*, 1990, no. 1, pp. 6–35. (In Russian).
5. Samoilenko G. V. Library of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko in Nezhin and the reading interests of N. Gogol the student. *Literatura i kuljtura Polisy – Literature and culture of Polisy*, 2007, no. 38, pp. 21–33. (In Russian).
6. Mozgova V. P. Funds of the library of Nizhyn Lyceum. *Bibliotechny visnyk – Library Bulletin*, 2000, no. 2, pp. 37–40. (In Ukrainian).
7. Suprunjuk O. K. Lecture by students of the Nizhyn Gymnasium of Higher Sciences of Prince Bezborodko in the 20s of the XIX century. *Bibliotechny visnyk – Library Bulletin*, 1996, no. 2, pp. 17–21. (In Ukrainian).
8. O zavedenii v Nezhyne Gimnazii vysshykh nauk, knjazja Bezborodko. *Polnoe sobranije zakonov Rossijskoj imperii* [About the establishment of the Gymnasium of Higher Sciences in Nezhin, Prince Bezborodko. Complete collection of laws of the Russian Empire]. Saint Petersburg, 1830, vol. 28. 24 p.
9. Tolbin V. Graf I. A. Bezborodko. Gimnazija vysshykh nauk i Litsey knjazja Bezborodko [Count I. A. Bezborodko. Grammar School of Higher Sciences and the Lyceum of Prince Bezborodko]. Saint Petersburg, 1881. pp. 154–157.
10. Petuhov Ye. V. Grammar School of Higher Sciences Bezborodko in Nezhin. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1895, vol. 15, p. 7. (In Russian).

11. Speransky M. N. Gimnazija vysshykh nauk i nrzhinskiy period zhyzni N. V. Gogolja [Grammar school of higher sciences and Nezhin period of life of N. V. Gogol]. Kiev: Litho-printing house of the partnership I. N. Kushnerev and Co, 1902. 30 p.
12. Aristov N. The state of education of Russia in the reign of Alexander I. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1879, vol. 3, pp. 57–101. (In Russian).
13. Mikhalsky Ye. N., Samoilenko G. V. The foundation of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko in Nezhin. *Literatura i kultura Polissya – Literature and culture of Polissya*, 1990, no. 1, p. 12. (In Russian).
14. Aristov V. V., Yermolayeva N. V. Istorija nauchnoj biblioteki im. N. I. Lobachevskogo (1804–1850) [History of the Scientific Library of N. I. Lobachevsky]. Kazanj : Publishing house of Kazan University, 1995. 150 p.
15. Balkova I. V. Istorija bibliotechnogo dela: kurs leksij [History of Librarianship: Lecture Course]. Moscow : Pashkov house, 2013. 415 p.
16. Lavrovsky N. A. Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne [Grammar School of Higher Sciences Bezborodno in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. P. 18.
17. Mikhalsky Ye. N., Samoilenko G. V. The foundation of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko in Nezhin. *Literatura i kultura Polissya – Literature and culture of Polissya*, 1990, no. 1, pp. 33–34. (In Russian).
18. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 27, p. 10.
19. Masliichuk V. L. The project of Nizhyn Gymnasium of Higher Sciences by Professor Athanasius Stoykovych in 1805. *Drynovsky zbirnyk – Drinovsky collection*, 2016, vol. 9, pp. 392–412. URL: <https://doi.org/10.7546/DS.2016.09.41> (accessed 7 July 2020).
20. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 27, p. 4.
21. Srebnitsky I. A. Ocherki iz istorii litseja knjazja Bezborodko. (1832–1875) [Essays on the history of the lyceum of Prince Bezborodko. (1832–1875)]. Nezhin: Typo-Lithography by E. F. Wenger, 1895. 39 p.
22. Petuhov Ye. V. Grammar School of Higher Sciences Bezborodko in Nezhin. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1895, vol. 15, p. 8. (In Russian).
23. Petuhov Ye. V. Grammar School of Higher Sciences Bezborodko in Nezhin. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1895, vol. 15, p. 10. (In Russian).
24. Shylov L. A. Kushelev-Bezborodko Aleksandr. Sotrudniki RNB – dejateli nauki i kulturi: biografichesky slovar [Kushelev-Bezborodko Alexander. RNB employees - figures of science and culture: Biographical dictionary], vol. 1–4. URL: http://nlr.ru/nlr_history/persons/info.php?id=91 (accessed 7 July 2020).
25. Kukolnik N. V. Litsey knjazja Bezborodko [The Lyceum of Prince Bezborodko]. pp. 9–24.

26. Burzi B. Unpublished stamps on the handles of Greek amphorae. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1906, vol. 22, pp. 1–29. (In Russian).

27. Srebnitsky A. I. Materialy dlja biografii N. V. Cogolja iz Arkhiva Gimnazii vysshykh nauk [Materials for the biography of N. V. Gogol from the Archive of the Grammar School of Higher Sciences]. Kiev, 1902. 141 p.

28. Ustav Gimnazii vysshykh nauk knjazja Bezborodko. Dopolnenije k sb. postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshchenija, 1803–1864 [The charter of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko. Addition. Sat Resolutions of the Ministry of Education, 1803–1864]. Saint Petersburg, 1867. pp. 208–226.

29. Shtaty i prilozhenija. Dopolnenije k sb. postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshchenija, 1803–1864 [States and applications. Addition. Sat Resolutions of the Ministry of Education, 1803–1864]. Saint Petersburg, 1867. pp. 1–9.

30. On the establishment in Nizhyn of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko. *Zhurnal Departamenta narodnogo prosveshchenija – Department of Education Magazine*, 1821, no. 7, pp. 290–300. (In Russian).

31. Lavrovsky N. A. *Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne* [Grammar School of Higher Sciences Bezborodko in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. P. 90.

32. Lavrovsky N. A. *Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne* [Grammar School of Higher Sciences Bezborodko in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. P. 134.

33. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 454, pp. 14–20.

34. Mikhalsky Ye. N., Samoilenko G. V. The foundation of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko in Nezhin. *Literatura i kultura Polisy – Literature and culture of Polisy*, 1990, no. 1, p. 21. (In Russian).

35. Kukolnik N. V. *Litsey knjazja Bezborodko* [The Lyceum of Prince Bezborodko]. p. 15.

36. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 365, p. 17.

37. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 267, p. 67.

38. Gordeeva T. V. K istorii rodovoj biblioteki grafov Kushelevykh-Bezborodko. Materialy II Bogolyubovskih chtenij [To the history of the family library of Counts Kushelev-Bezborodko. Materials of the II Bogolyubov readings]. URL: <http://ogis.sgu.ru/ogis/bogo/mat2/mat2-8.html> (accessed 2 July 2020).

39. Reshetneva A. The mystery of one monogram. *Portseljana – Porcelain*, 2017, no. 2, pp. 28–32. (In Russian).

40. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 336, p. 155.

41. Lytvynenko L. At a distance of time. Ivan Orlay and the library (to the 240th anniversary of his birth). *Alma Mater – Alma Mater*, 2011, May, p. 6. (In Ukrainian).

42. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 336, pp. 26–27.

43. Samoilenko G. V., Samoilenko O. G. Nizhynska vyshcha shkola: storinky istorii [Nizhyn Higher School: pages of history]. Nizhyn : NDU named after M. Gogol. Aspect-Polygraph, 2005. 420 p.

44. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 775, pp. 20–26.

45. Dobiash A. V. A note on the main library of the Prince Bezborodko Historical and Philological Institute, compiled on the occasion of the reorganization of the library. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1895, vol. 15, pp. 1–39. (In Russian).

46. Pljashko L. A. Gorod, pisatelj, vremja: Nezhinsky period zhyzni N. V. Gogolja: literaturnaja kritika [City, writer, time: Nezhinsky period of life of N. V. Gogol: literary criticism]. Kiev : Scientific thought, 1985. 112 p.

47. IR NBUV (Institut rukopysu Natsionalnoji biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo) [Manuscript Institute of the VI Vernadsky National Library of Ukraine], coll. 324, № 459, pp. 37–43.

48. IR NBUV (Institut rukopysu Natsionalnoji biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo) [Manuscript Institute of the VI Vernadsky National Library of Ukraine], coll. 324, aids. 459, p. 47.

49. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 253, p. 6.

50. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 253, p. 5.

51. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 253, p. 6–13.

52. IR NBUV (Institut rukopysu Natsionalnoji biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo) [Manuscript Institute of the VI Vernadsky National Library of Ukraine], coll. 324, aids. 86, p. 3–4.

53. Redkin P. G. K. V. Shapalinsky. Gymnazija vysshykh nauk [K. V. Shapalinsky. Grammar School of Higher Sciences]. Pp. 315–318.

54. Lavrovsky N. A. Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne [Grammar School of Higher Sciences Bezborodko in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. p. 133.

55. IR NBUV (Institut rukopysu Natsionalnoji biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo) [Manuscript Institute of the VI Vernadsky National Library of Ukraine], coll. 324, aids. 86, p. 14–15.

56. Baitsura T. Ivan Semenovich Orlay. Zhyznj i deyatelnost [Ivan Semenovich Orlay. Life and Activities]. Bratislava : Slovak ped publishing house, 1977. 235 p.

57. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 267, p. 85.
58. Mikhalsky Ye. N. Appointment of I. S. Orly as the Director of the Grammar School of Higher Sciences of Prince Bezborodko in Nezhin. *Literatura i kul'tura Polisyā – Literature and culture of Polisyā*, 2003, no. 23, pp. 139–179. (In Russian).
59. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 162, p. 53–79.
60. Gogolevsky Sbornik (1852–1902): izdanny pri istoriko-filologicheskom institute knjazja Bezborodko Gogolevskoj Komissijej 1852–1902 [Gogolevsky Collection (1852-1902): published at the Institute of History and Philology Prince. Bezborodko Gogolev Commission 1852-1902]. Kiev: Typography S. V. Kulzhenko, 1902. 445 p.
61. Lavrovsky N. A. Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne [Grammar School of Higher Sciences Bezborodno in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. p. 27.
62. Two letters of Count N.P. Rumyantsev to I. S. Orly. *Izvestija Istoriko-filologicheskogo instituta knjazja Bezborodko v Nezhyne – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin*, 1895, vol. 15, pp. 59–61. (In Russian).
63. Rukavitsina Ye. V. Draft catalog of books with autographs from the collection of civil publications of the Department of Antiquities and Rare Publications of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and book heritage of Ukraine*, 2007, no. 12, pp. 400–405. (In Ukrainian).
64. IR NBUV (Institut rukopysu Natsionalnoji biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo) [Manuscript Institute of the VI Vernadsky National Library of Ukraine], coll. 310, aids. 134 (VIII), p. 113.
65. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 155, p. 17.
66. Motsiaka O. P., Motsiaka P. P. Petro Redkin and the Gymnasium of Higher Sciences of Prince Bezborodko. *Literatura i kul'tura Polisyā – Literature and culture of Polisyā*, 2013, vol. 72, pp. 278–294. (In Ukrainian).
67. Pljashko L. A. Gorod, pisatel', vremena: Nezhinsky period zhyzni N. V. Gogolja: literaturnaja kritika [City, writer, time: Nezhinsky period of life of N. V. Gogol: literary criticism]. Kiev : Scientific thought, 1985. pp. 38–39.
68. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 201, p. 42.
69. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 422, p. 73.
70. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 31, p. 1–5.

71. Lavrovsky N. A. Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne [Grammar School of Higher Sciences Bezborodno in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. p. 61–62.

72. Kukolnik N. V. Litsey knjazja Bezborodko [The Lyceum of Prince Bezborodko]. pp. 276–277.

73. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 422, p. 67–68.

74. Kukolnik N. V. Litsey knjazja Bezborodko [The Lyceum of Prince Bezborodko]. pp. 9–24.

75. Tolbin V. Graf I. A. Bezborodko. Gimnazija vysshykh nauk i Litsey knjazja Bezborodko [Count I. A. Bezborodko. Grammar School of Higher Sciences and the Lyceum of Prince Bezborodko]. Saint Petersburg, 1881. pp. 119–125.

76. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 336, p. 37.

77. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 490, p. 104–105.

78. Kulish P. A. Several features for the biography of Nikolai Vasilyevich Gogol. *Otechestvinneje zapiski – Domestic notes*, 1852, vol. 4(VIII), pp. 189–201. (In Russian).

79. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoj oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 181, p. 92.

80. Lenchenko N., Lytvynenko L. Stages of development and formation of the library of the Nizhyn Pedagogical Institute. *Novi tekhnologii navchannja – New learning technologies*, 1996, vol. 16, pp. 109–118. (In Ukrainian).

81. Gogolevsky Sbornik (1852–1902): izdanny pri istoriko-filologicheskom institute knjazja Bezborodko Gogolevskoj Komissijej 1852–1902 [Gogolevsky Collection (1852-1902): published at the Institute of History and Philology Prince. Bezborodko Gogolev Commission 1852-1902]. Kiev: Typography S. V. Kulzhenko, 1902. p. 423.

82. Gogolevsky Sbornik (1852–1902): izdanny pri istoriko-filologicheskom institute knjazja Bezborodko Gogolevskoj Komissijej 1852–1902 [Gogolevsky Collection (1852-1902): published at the Institute of History and Philology Prince. Bezborodko Gogolev Commission 1852–1902]. Kiev: Typography S. V. Kulzhenko, 1902. p. 133.

83. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 422, pp. 3–10.

84. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 422, p. 69.

85. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 837, p. 44.

86. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 454, pp. 14–20.

87. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 639, p. 139.

88. Lavrovsky N. A. Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne [Grammar School of Higher Sciences Bezborodno in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. p. 134.

89. Samoilenko G. V., Samoilenko O. G. Nizhynska vyshcha shkola: storinky istorii [Nizhyn Higher School: pages of history]. Nizhyn : NDU named after M. Gogol. Aspect-Polygraph, 2005. p. 68.

90. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 181, p. 7.

91. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 206, pp. 4–48.

92. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 206, p. 30.

93. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 181, p. 10.

94. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 206, pp. 47–48.

95. Mozgova V. Funds of the Nizhyn Lyceum Library (1832–1875). *Bibliotechna planeta – Library planet*, 2000, vol. 2, pp. 37–40. (In Ukrainian).

96. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 211, p. 9.

97. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 210, p. 8.

98. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 637, p. 43.

99. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 639, pp. 174–179.

100. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 637, p. 54.

101. TsDIAK Ukrainy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 454, p. 181.

102. Kukolnik N. V. N. F. Solovyov. Gimnazija vysshykh nauk [N. F. Solovyov. Grammar School of Higher Sciences]. Pp. 303–304.

103. Lavrovsky N. A. Gymnazija vysshykh nauk knjazja Bezborodko v Nezhyne [Grammar School of Higher Sciences Bezborodno in Nezhin]. Kiev: Printing house M. P. Fritz, 1879. p. 134.

104. VDACHON (Viddil derzhavnogo arhivu Chernigivskoji oblasti v m. Nizhyni) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in Nizhyn], coll. 1104, aids. 1, fol. 208, pp. 1–18.

105. TsDIAK Ukrajinjy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrajinjy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 637, p. 20.
106. TsDIAK Ukrajinjy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrajinjy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 639, p. 55.
107. TsDIAK Ukrajinjy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrajinjy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 637, p. 26.
108. TsDIAK Ukrajinjy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrajinjy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 1, fol. 639, p. 203.
109. TsDIAK Ukrajinjy (Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrajinjy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], coll. 2162, aids. 3, fol. 3, p. 209.

H. S. Osipova

The Head of the Service and Depository Department
at the library of Nizhyn Mykola Gogol State University

The Pages from the History of the Library of the Bezborodko's Nizhyn Gymnasium of Higher Learning (1820–1832)

The key issues from the history of the library of the Bezborodko's Nizhyn Gymnasium of Higher Learning in its first years: establishing and functioning, supplying, depository formation, service organization, books registration are analyzed in the article on the basis of archival sources. The article deals with the chronological period between establishing the Bezborodko's Gymnasium of Higher Learning in Nizhyn in 1805 and its reforming into Physics and Mathematics Lyceum in 1832. The unknown facts from the library's formation are revealed and the main directions of its work are described pointing out the library's great contribution into education of specialists in Humanities. Such names of the Gymnasium's librarians as Shapalynskyi K.V., Landrazhyn I.Y., Aman A.I., Solovyov M.F. are mentioned for the first time. The researcher has come to the conclusion that the library of the Nizhyn Gymnasium was aimed not only at the content and type of books but also at the accumulation of experience in human thinking. Notwithstanding all the drawbacks which were present there, especially in depositing and using the book stock, in general, the library tried to be an important informational and documental constituent part of the educational process at the Bezborodko's Gymnasium of Higher Learning.

Key words: *the Bezborodko's Gymnasium of Higher Learning, library, the history of Library Science.*